

A magyarországi németek irodalma és művészete az 1970-1990-es években

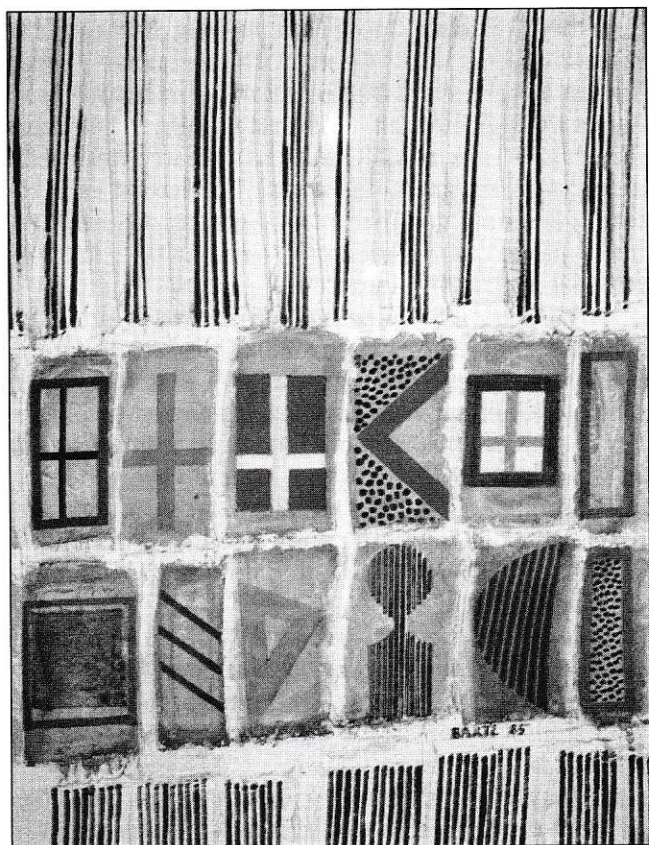
A XIX. század elején Budán és Pesten Tarnói László irodalomtörténész szerint a korabeli német és magyar szépirodalomhoz hasonló színvonalú német nyelvű irodalom alakult ki, amely mára szinte teljesen elfelejtődött. Hogy a Monarchia időszakát vizsgálva beszélhetünk-e „budapesti német irodalomról”, ehhez hiányoznak a szükséges tudományos kutatások. Szabó János budapesti germanista olyan írók életét és munkásságát tanulmányozta, akik az első világháború előtti Magyarországon születtek és részben vagy kizárólag németül írtak. Ilyen volt például Schmidt Miklós (Nikolaus Schmidt), aki 1874-ben Zsigmondházán, a mai romániai Bánságban született és a magyar fővárosban német nyelvű lapoknál dolgozott (Budapester Tagblatt, Neues Kleines Journal, Neue Post). Irodalmi műveit és könyveit Budapesten adta ki és ott is halt meg. Lám Frigyes (Friedrich Lam), aki 1881-ben Szepességben, a mai Szlovákiában született, Péccsett és Győrött tanárként tevékenykedett és 1955-ben Budapesten hunyt el. A születése és neveltetése révén Nyugat-Magyarországhoz (Burgenlandhoz) kötődő Nitsch Máttyás (Mathes Nitsch) életműve közel 40 könyvet tartalmaz. Több mint 30 évig írt kiváló tárcákat az európai hírű budapesti német nyelvű napilapba, a Pester Lloydba, amelynek utolsó

főszerkesztője volt. A Magyarországi Német Írók és Művészek Szövetsége (VUdAK) és a müncheni Südost-deutsches Kulturwerk közös kiadásában, Szabó János szerkesztésében, 1993-ban Münchenben és Budapesten megjelent „Der Doppelpatriot” című könyv az 1876-ban Budapesten született és 1943-ban Amsterdamban elhunyt Andreas Latzko 1900-1932 között megjelent elbeszéléseit tartalmazza.

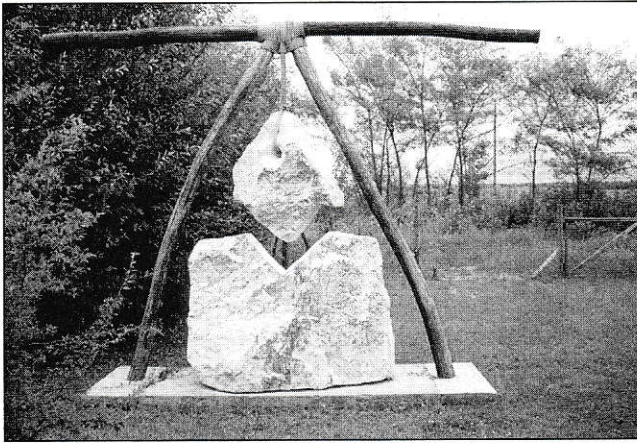
A 70-es évek végén Mádl Antal és Szabó János, a budapesti ELTE Germanisztikai Intézete tanárai kezdeményezték a magyarországi német nyelvű írásbeliség lexikonának és a több mint 2000 kulturális jellegű német nyelvű újság jegyzékének összeállítását. Ezt a projektet erkölcsileg és anyagilag támogatta a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyarországi Németek Szövetsége akkori vezetősége. „A koncepció szerint a lexikon nemcsak a magyarországi német nemzetiségi irodalom irodalomtörténeti anyagát tartalmazná, hanem Magyarország német nyelvű népességének teljes kulturális hátterét... Valamennyi német nyelvű újság feltérképezésre kerül, amely a XVIII. század első felétől máig valamit mond a magyarországi németek irodalmáról, kultúrájáról, művelődéséről, kultúr- és művelődéspolitikájáról”, olvashattuk az 1982 évi Deutscher Kalenderben (Német évkönyv) erről a projektről, amely sajnos máig sem valósult meg.

A II. Világháborút követő kitelepítés és vagyonekobzás után 1954-ben jelent meg ismét német havilap „Freies Leben” címmel, amelyet 1957 óta „Neue Zeitung” címmel hetilapként adnak ki. A látszólag liberális magyar kisebbségpolitika sem tűrt olyan kísérleteket, amelyek a kisebbség valódi politikai érdekvédelmét kívánták megvalósítani. A 60-as évek vége, a gazdasági reform kora óta azonban mégiscsak akadt cselekvési lehetőség, az elégtelen anyanyelvi oktatás ellenére kialakult, szűk hazai német értelmiség számára. Szerény irodalom jött létre és képzőművészek kapcsolódtak be a kulturális tevékenységbe.

1972. október 6-án alakult meg Budapesten a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetségének keretén belül az Irodalmi Szekció. Helmut Rudolf, a pécsi német tanszék lektora, írta erről: A megalakulást az a szándék vezérelte, hogy az elzártnak tekintett irodalmi tevékenységet folytató magyarországi németeknek a szekcióban olyan művészeti otthont nyújtson, amelyben kiteljesedhetnek. Mert egyiküknek sincs lehetősége, hogy a valóság művészeti-esztétikai ábrázolása és megzabolázása problémáiról az alkotási folyamat során eszmét cseréljen. Pedig ez az író személyiségfejlés számára ugyanolyan fontos mint a minősítés bizonyos formái, amelyek nélkül a szándékolt művészi hatás korlátozott lesz.

Bartl József festménye

Kling József szobra Kaposfüreden

Az Irodalmi Szekció kezdeményezésére a Neue Zeitung, a magyarországi németek hetilapja, 1973-ban meghirdette a „Ragadj tollat!” című pályázatot, amely az irodalomkedvelő olvasókat németnyelvű írásaik beküldésére buzdította. Ez volt a jelenkori hazai német irodalom kezdete. Bebizonyosodott, hogy a magyarországi németek körében még nem felejtették el teljesen az írást, hogy vannak olyan élmények, érzelmek és gondolatok, amelyeket papírra kell vetni és nyilvánosságra kell hozni. A pályázat oly terjedelmes anyagot eredményezett, hogy 1974-ben összeállíthatták a „Tiefe Wurzeln” (Mély gyökerek) című antológiát. A válogatást Áts Erika végezte. 1977-ben jelent meg a „Die Holzpuppe” (A fababa) című elbeszéléskötet Georg Wittmann, Leo Koch, Oskar Petrovan és Ludwig Fischer munkáival. Mindössze 500 példányban jelent meg, és ezért szinte ismeretlen maradt a „Das schönste Erbe” (A legszebb örökség) című gyűjtemény, amelyet a második „Ragadj tollat!” pályázatra beküldött jelenetekből, nyelvjárási történetekből, dalokból és versekből állítottak össze. 1979-ben, a Nemzetközi Gyermekekévkalkalmából adta ki – a valamennyi hazai nemzetiségi kiadványt gondozó – budapesti Tankönyvkiadó, az „Igele-Bigele” gyermekantológiát. A Koch Valéria által szerkesztett könyv a magyarországi német ifjúsági irodalom létrehozását kívánta előmozdítani. Eddig egyetlen folytatása Josef Michaelis „Zauberhut” (Varázskalap) című könyve (1991 és 1995).

A magyarországi németek irodalmi tevékenysége figyelemreméltó dokumentuma az 1979-ben megjelent „Bekennnisse – Erkenntnisse” (Vallomások – felismerések) című antológia. Szende Béla szerkesztő 319 oldalon gyűjtötte össze tizenegy szerző elbeszéléseit és verseit. Szende szerkesztette a „Jahresringe” (Évgyűrűk) című gyűjteményt (1984) és az „Útban a csönd felé” című fordítási antológiát (1988) is. Ezt követte a „Tie Sproch wiedergifune” (Az újra meglelt nyelv) nyelvjárási kötet (1989) és „Das Zweiglein” (Ágacska) címmel (1989) a fiatal írók kötete. Utóbbi a hildesheimi Olms Verlag – tulajdonképpen utánnyomásként – „Nachrichten aus Ungarn” (Tudósítások Magyarországról) címmel szintén kiadta (1991). Ők gondozták egyébként a „Bekennnisse eines Birkenbaumes” (Egy nyírfa vallomásai) című kötetet, a külföldön elsőként közreadott antológiát is (1990).

Az egyéni kötetek sorát 1977-ben Georg Fath nyitotta meg verseinek közreadásával („Stockbrünnlein”), ezt követte Erika Áts („Gefesselt ans Pfauenrad”, – 1981), Valeria Koch („Zuversicht – Bizalom”, 1982, „Sub rosa”, 1989) Nelu Bradean-Ebinger („Budapester Resonanzen” – Budapesti rezonanciák, 1986) és Nikolaus Márnai („Ich pin a Schwob” – Én egy sváb vagyok, 1989) verseskötete valamint Ludwig Fischer („Auf weiten Wegen” – Széles utakon, 1983), Georg Wittmann („Am Burghügel” – A várdombon, 1989) és Martin A. Thomann („Die Glaskugel” – Üveggolyó, 1991) elbeszéléskötete. Engelbert Rittinger kötetében („Mir ungrische Schwowe”, – Mi magyar svábok 1985) irodalmi német nyelvű és nyelvjárásban írt versek, elbeszélések olvashatók.

Az Irodalmi Szekció kezdettől fogva érdekelt volt a határokon átnyúló együttműködésben. Ebben NDK-lektorok mint az idézett Helmut Rudolf pozitív szerepet játszottak, még akkor is, ha a túl nagy elkötelezettséget az NDK-hatóságok gyanakvással figyelték. Miután Oskar Metzler 1985-ben megjelentette „Gespräche mit ungarndeutschen Schriftstellern” című könyvét, utódjának a pécsi német tanszéken egyszerűen megtiltották, hogy kapcsolatba lépjen a magyarországi német írókkal.

A lipcsei irodalomtudós Oskar Metzler (1927-1983) 1975 és 1980 között dolgozott lektorként a Pécsi Tanárképző Főiskola Német Tanszékén. Nemcsak közelről figyelte a hazai német irodalom megújulását, hanem tanácsaival, tetteivel támogatta is ezt a folyamatot mind az Irodalmi Szekció rendezvényein, mind a pécsi hétköznapi során. A mű magját egy tucat beszélgetés képezi, melynek résztvevői: Josef Mikonya, Engelbert Rittinger, Georg Fath, Ludwig Fischer, Franz Zeltner, Valeria Koch, Georg Wittmann, Josef Kanter, Johann Herold, Nelu Bradean-Ebinger, Nikolaus Márnai és Erika Áts voltak. Metzler a szerényen „előzetes megjegyzés”-nek titulált tanulmányában áttekintette a magyarországi németek irodalmi helyzetét és a kötet végén található „Tézisek a magyarországi németek irodalmához” II pontjában összefoglalta a kutatási témával kapcsolatos nézeteit.

Az NDK-ból, kormány-megbízásból küldött lektorokkal, Jochen Haufe-val és Günter Glante-val, a pécsi és budapesti egyetemek germanistáival folytatott beszélgetések és szövegelemzések a műhelybeszélgetések alkalmával különösen a fiatal írók számára voltak fontosak. Az 1977-től évente egyszer megrendezett két-háromnapos műhelybeszélgetéseken fontos szerepet kaptak és kapnak a német kisebbségi irodalmak, különösen a romániai német irodalom tapasztalatai és felismerései.

Az Irodalmi Szekció megalakulásával egyidőben Mayer Éva, a Neue Zeitung munkatársa olyan művészeket kezdett bemutatni, akik a magyarországi németek soraiból jöttek és sokrétű kapcsolatrendszerrel alakították ki a német kultúrával.

A Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége 1979-ben szervezte meg elsőként három soroksári származású hazai német festő – Misch Ádám, Lux An-

tal és Bartl József – kiállítását Pécsen. E kiállítás megnyitója irodalmi-zenei programjával ünnepi esemény volt. A kiállítás rövid távon ellenreakciókat is kiváltott („A svábok megint hangoskodnak”), ezért nem vihették vándorkiállításaként magyarországi német falvakba, mint azt korábban tervezték. A kiállítás azonban mérőföldkő volt és végül a Magyarországi Németek Szövetségén belül a Képzőművészeti Szekció megalakuláshoz vezetett (1982). Elnöke az NDK-ba kivándorolt majd hazatelepült színpadtervező Koch Aurél lett. Évente képzőművész-tábort szerveztek egy NDK-ból küldött művész részvételével. Többször rendeztek csoportos kiállítást a budapesti NDK-Centrumban. A tagok hazai német kiadványokat illusztráltak. A szekció kiadta az „Aurél Koch – ein ungarndeutscher Maler und Graphiker” (Koch Aurél – egy magyarországi német grafikus és festő) (1981) és a „Bereicherung” (Gazdagodás) című albumot (1986), valamint egy információs füzetet a szekció tagjairól. A tagok művészeti elképzelései és műveik színvonala túlságosan különbözőek voltak, így aztán a neves művészek egyre inkább visszavonultak. A szekció tevékenysége a 80-as évek végére megszűnt.

1990 júniusában alakult meg a „Magyarországi Német Írók Szövetsége”. Az egyesület 1992 februárjában nyitott a képzőművészek felé, ezzel lehetőséget teremtve az írók és képzőművészek együttműködésére: „Magyarországi Német Írók és Művészek Szövetsége” (Verband Ungarndeutscher Autoren und Künstler, rövidítve: VUdAK) keretén belül.

A szövetség céljai közt szerepeltek: az irodalom és művészet támogatása révén a magyarországi németiség identitástudatának erősítése; a német nyelvű írásbeliség, a Kárpát-medence irodalmi és művészeti hagyományainak megismerése, dokumentálása és publikálása; a magyarországi németiség múltjának, jelenének és jövőjének irodalmi, művészi eszközökkel történő feldolgozása; valamint együttműködés a német nyelvterületen tevékenykedő, illetve a német kisebbségi író- és művész-szövetségekkel.

Ennek jegyében a szövetség 1990-ben tagja lett a „Bundesverband Deutscher Autoren” elnevezésű, a német, osztrák és svájci írószervezetek alkotta egyesülésnek, amelyhez romániai, izraeli és oroszországi német írószervezetek is csatlakoztak. Ez a berlini székhelyű szövetség a szellemi értékek nyugat és kelet közötti áramlását szolgálja, amely létfontosságú íróink számára, hogy sajátos elszigeteltségükből kitörhessenek.

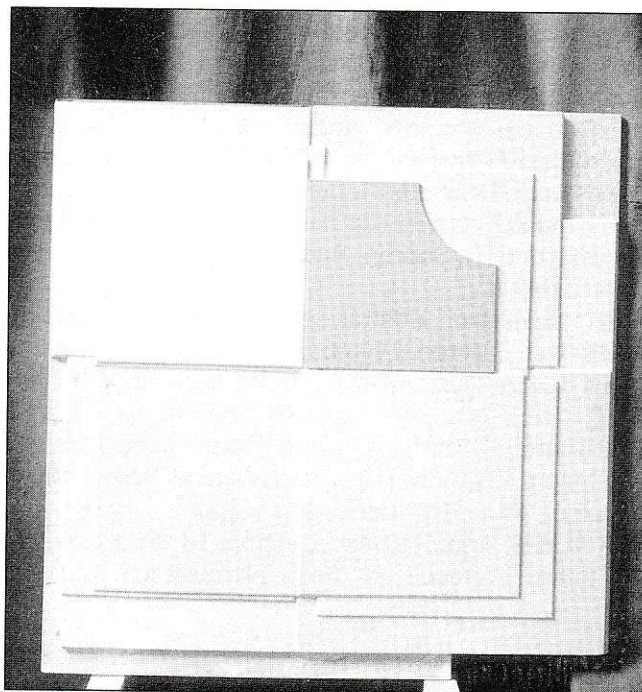
Ilyen együttműködés eredményeként adta ki a dortmundi Rheinisch-Westfälische Auslandsgesellschaft 1990-ben az első német nyelvterületen megjelent magyarországi német antológiát „Bekentnisse eines Birkenbaumes” (Egy nyírfa vallomásai) címmel. Göncz Árpád magyar államfő a könyv előszavában rámutatott: „Ritka, hiteles tanúbizonyságról van szó, egy népcsoport kulturális önreflexiójáról, amelyet a magyarországi németek saját maguk állítottak össze származásukról, hovatartozásukról és hazájukról.” 1991-ben jelent meg az Olms kiadó gondozásában a „Das Zweiglein” (Az ágacska) című kötet, mely a háború után született fiatal írók mű-

veit tartalmazza. Michael Rehs, a stuttgarti „Institut für Auslandsbeziehungen” (Külföldi Kapcsolatok Intézete) főtákará bevezetőjében aláhúzta: „...a még fiatal magyarországi német írók e tanúbizonyságai, melyek fantáziát szakszerűséggel olvasztanak egybe, nem a nyelv ismeretéből fakadnak, hanem az azzal való küzdelemből, s abból a kívánságból, hogy ismét felfedezzék az anyanyelvet, és azt fragmentumokból (töredékekből) újból műalkotássá állítsák össze, visszaadják azt a költői rangot, amely megilleti.”

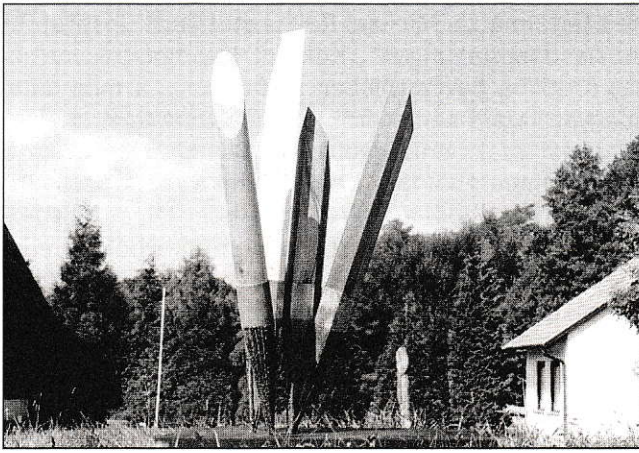
Ugyanebben az évben jelent meg a müncheni Südstädtisches Kulturwerk-vel együttműködésben a „Die ungarndeutsche Literatur der siebziger und achtziger Jahre”, amelyet a magyarországi német irodalom legjobb ismerője, az 1995-ben elhunyt Szabó János szerkesztett. A dokumentumkötet bemutatja a magyarországi német irodalom fejlődési aspektusait. A dokumentációt követő bibliográfia valamennyi olyan munkát és kritikai fogadtatásukat is tartalmazza, melyek a hetvenes, nyolcvanas években irodalmi igényességgel német nyelven születettek Magyarországon.

1992 szeptemberében jelent meg a „VUdAK-Könyvek” sorozat első kötete, „Sturmvolle Zeiten” (Viharos idők) Josef Michaelis irodalmi nyelven és nyelvjárársban írt verseivel, elbeszéléseivel. Ezt követte Valeria Koch verseskötete, a „Wandlung” (Változás, 1993), majd egy válogatás Josef Mikonya életművéből „Krähen auf dem Essigbaum” (Varjúk az ecetfán, 1994) címmel. Mindhárom kiadást a düsseldorfi Hermann Niermann Alapítvány támogatta. A Vaskútról elűzött és Jénában élő Stefan Raile elbeszéléskötete „Dachträume” (Tetőálmok, 1996), a kitelepítés emlékévé alkalmából jelent meg. Robert Becker verseskötete, a „Faltertanz” (Pillelétánc) 1997-ben követte.

1992-ben Misch Ádám volt egyik kezdeményezője az írók és képzőművészek együttműködésének a Ma-

Matzon Ákos reliefe (Acril, papír)

Budahegyi Tibor „Faiskola” című térplasztikája

gyarországi Német Írók és Művészek Szövetségén belül. A Képzőművész-Szekció elnökeként fáradhatatlanul szervezett sikeres bel- és külföldi kiállításokat. A szekció már 1992-ben részt vett a „Határtalanul” (Grenzenlos) címmel Berlinben megrendezett magyar művészbemutatón.

Különösen eredményes az esslingeni „Kunstlergilde”-vel (Művészceh) kialakult együttműködés, melynek kezdetét Koch Valéria felolvasó-körútja és Misch kiállítása jelentette 1992 októberében Münchenben, Stuttgartban és Esslingenben. (A felolvasó-körút további állomása a kölni Írószövetség szervezésében Köln és Düsseldorf volt.) Három író és tizenhárom képzőművészt vettek fel a Kunstlergildébe, öt képzőművészt pedig többször is meghívtak a Kunstlergilde évi kiállításaira Regensburgba és Esslingenbe. A három soroksári művész – Bartl, Lux, Misch – kiállítássorozata (Stuttgart, Düsseldorf, Nürtingen és Berlin), valamint több egyéni kiállítás megfelelő alapot szolgáltatott két nagyobb elképzelés megvalósítására.

A Millicentenárium alkalmából 1996-ban a VUdAK háromszáz számozott példányban kiadta König Róbert „Dort drunt an der Donau” (Lent a Dunánál) című huszonegy eredeti grafikát tartalmazó mappáját, amely – egy történeti dokumentumokat tartalmazó kísérőfüzettel kiegészítve – illusztrálja a magyarországi németek történetét. E mappa volt az alapja az azonos című kiállítás-sorozatnak is Stuttgart (Esslingen), Szekszárd, Bóly, Sopron, Budakeszi, Budapest és Pécs állomásokkal.

A „Határtalanul” kiállítás-sorozat, tizenöt művész alkotásaival, szintén 1996-ban indult Münchenben a Haus des Deutschen Ostens kiállítótermeiben. Következő állomásai: a Barije-Galerie és a Magyar Kultúrintézet Stuttgart, a gerlingeni Városháza, az esslingeni Régi Városháza, a budapesti Német Nagykövetség és a pécsi Lenau-ház voltak.

A VUdAK Képzőművész-Szekciója 18 tagja csaknem 70 művel szerepelt az 1997. októberében, a pápai

Somogyi-Galériában megrendezett jubileumi kiállításon. Olyan alkotók ők, akik a hazai német kisebbséghez tartozónak vallják magukat és művészi eszközeikkel szeretnének hozzájárulni e kisebbség kulturális felemelkedéséhez. A művészek különböző stílusirányzatokat követnek, eltérő művészi eszméket képviselnek és valószínűleg meg. Ezek iránt – a kiállításokon, katalógusokon, vagy a magyarországi német tévéprogram, az „Unser Bildschirm” König Róberttel, Hock Ferencsel, Lux Antallal, Bartl Józseffel, Szily Gézával, Misch Ádámmal és Trischler Ferencsel készített portréfilmjein keresztül – egyre fogékonyabb az érdeklődő közönség.

A magyarországi német irodalom bekerült a tankönyvekbe és egyetemi diplomamunkák témájává vált. A könyveket olvassák, a verseket és elbeszéléseket versenyeken előadják.

Meg kell azonban jegyezni, hogy az utóbbi években az irodalmi tevékenység alábbhagyott. Több író és támogató (Georg Wittmann, Claus Klotz, Szabó János germanista, Valeria Koch) halála súlyos veszteséget okozott a kicsiny alkotó közösségnek. Az új gazdasági és a szakmai kihívások – úgy tűnik – nem ösztönzik az íráskedvet...

Az 1997-ben Pápán megtartott VUdAK-közgyűlés határozata szellemében fiatalokat kíván bevonni az irodalmi-képzőművészeti tevékenységbe. Meghirdette pályázatát fiatal írók számára. „Irodalmi Kávéház” elnevezéssel háromhavonta találkozót szervez a pécsi Lenau-házban. Ezen az írók és a pécsi egyetem német tanszékének germanistái verseket, elbeszéléseket elemznek.

A VUdAK-könyvek sorozat ötödik köteteként jelent meg Robert Becker önálló verseskötete a „Faltertanz” (Pilletánc). Becker verseskötete az 1999-es Frankfurter Könyvvásáron is résztvesz. Ugyanott mutatkozik be Koch Valéria németnyelvű „Stiefkind der Sprache” (A nyelv mostohagyereke) című könyve is, Josef Michaelis pedig a lipcsei könyvvásáron lép fel „Zauberhut” című gyermekkötetével.

A Képzőművész-szekció kilenc tagja vett részt az 1998. évi Budapesti Art Expón a Múcsarnokban. Öten (Bartl, Budahegyi, Lux, Matzon, Nadler) részt vettek a Körmendi-Csák Kortárs Magyar Gyűjtemény kiállítás-sorozatán a bécsi UNO-központban illetve a Győri Múcsarnok Kortárs Galéria és Képtárban. Megjelent az Adam Misch életművét bemutató reprezentatív kétnyelvű album és az 1997-ben elhunyt Simsay Ildikó életművét bemutató katalógus. Ede Halbauer Munkácsy-díjat kapott, Ákos Matzon pedig elnyerte az amerikai Pollock-Krasnek Alapítvány 10.000 dolláros ösztöndíját. János Wagner „Fekete ég” című alkotása résztvett a Kunstlergilde jubileumi kiállításán Esslingenben és Regensburgban.

Ez év augusztusában a pesti Vigadóban fog bemutatkozni a VUdAK Képzőművészeti Szekciója.